

Koncept "smrti" u bugarskoj i makedonskoj frazeologiji

Ćorić, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:181760>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za južnoslavenske jezike

Jezično- književni smjer

KONCEPT „SMRTI“ U BUGARSKOJ I MAKEDONSKOJ FRAZEOLOGIJI

Magistarski rad

15 ECTS

Studentica: Matea Ćorić

Mentor/ica: Ana Vasung, doc.

Zagreb, 01. srpanj 2021.

Sažetak

Rad se bavi analizom frazema vezanih za smrt i umiranje sa stajališta kognitivne lingvistike. Na samom početku opisana je kratka teorijska pozadina frazeologije i frazema, a potom i teorijska pozadina kognitivne lingvistike odnosno konceptualne metafore i metonimije. Kognitivnolingvističkom analizom frazema vezanih uz umiranje utvrđuje se koje su konceptualne metafore i metonimije prisutne u bugarskom, makedonskom i hrvatskom jeziku kada se govori o smrti. Svi su frazemi podijeljeni u nekoliko skupina prema dominantnoj konceptualnoj metafori ili metonimiji kojoj pripadaju te sastavnicama koje su najdominantnije u sva tri slavenska jezika kao npr. *duša, život, glava, ruka*. Istraživanje je potvrdilo pretpostavku o visokoj razini sličnosti frazema bugarskog, makedonskog i hrvatskoga jezika, što je uvjetovano bliskošću kultura.

Ključne riječi: frazeologija, konceptualna metafora, bugarski jezik, makedonski jezik, hrvatski jezik

Summary

The concept of „death“ in Bulgarian and Macedonian phraseology

The paper deals with the analysis of phrases related to death and dying from the point of view of cognitive linguistics. At the very beginning, a short theoretical background of phraseology and idioms is described, and then the theoretical background of cognitive linguistics, ie conceptual metaphor and metonymy. Cognitive-linguistic analysis of phrases related to dying determines which conceptual metaphors and metonymies are present in the Bulgarian, Macedonian and Croatian languages when talking about death. All phrases are divided into several groups according to the dominant conceptual metaphor or metonymy to which they belong and the components that are most dominant in all three Slavic languages, such as soul, life, head, hand. The research confirmed the assumption of a high level of similarity between the phrases of the Bulgarian, Macedonian and Croatian languages, which is conditioned by the closeness of cultures.

Key words: phraseology, conceptual metaphors, Bulgarian language, Macedonian language, Croatian language

Sadržaj

1. UVOD1
2. Fenomen smrti3
3. O frazeologiji i frazemu6
 - 3.1. Počeci frazeologije6
 - 3.2. Definicija i obilježja frazema prema tradicionalnoj frazeološkoj teoriji9
4. Kognitivno lingvistički pristup proučavanju frazema12
 - 4.1. Konceptualna metafora12
 - 4.2. Konceptualna metonimija15
5. Eufemizmi17
6. Analiza odabranog korpusa frazema19
 - 6.1. Konceptualna metafora SMRT JE SAN/ODMOR20
 - 6.2. Konceptualna metafora SMRT JE PUTOVANJE/ODLAZAK/SELIDBA22
 - 6.3. Konceptualna metafora SMRT JE KRAJ24
 - 6.4. METONIMIJA26
 - 6.4.1. REZULTAT ZA UZROK/UZROK ZA REZULTAT26
 - 6.4.2. MJESTO ZA STANJE26
7. Frazemi sa sastavnicama koje se odnose na koncept smrti27
 - 7.1. Frazemi sa sastavnicom *duša/душа*27
 - 7.2. Frazemi sa sastavnicom *život/живот*29
 - 7.3. Frazemi sa somatskim sastavnicama *ruka/ръка/рака* i *glava/глава*31
8. ZAKLJUČAK34
9. LITERATURA35

1. Uvod

Smrt je jedan od najvećih tabua u društvu pa se u jeziku koriste frazemi i eufemizmi kako bi se o njoj govorilo. Namjera ovog rada je prikazati pojam smrti istražujući metaforičke konceptualizacije smrti u bugarskom, makedonskom i hrvatskom jeziku. Analizi frazema pristupa se s kognitivnolingvističkog stajališta, odnosno naglasak je na konceptualnim metaforama i metonimiji prikazujući sličnosti i razlike u načinima na koje se misli i govori o smrti. Cilj je utvrditi koje su konceptualne metafore i metonimije produktivne u frazeologiji sva tri jezika i koliko se one podudaraju.

Rad je podijeljen u sedam poglavlja. U prvom poglavlju iznosi se teorijski pregled fenomena smrti, s naglaskom na njeno značenje temeljeno na filozofskim promišljanjima, religijskim te kulturološkim značajkama. U drugom poglavlju rada definira se pojam frazeologija i frazem, a ukratko se daje pregled bugarske i makedonske frazeologije. U trećem dijelu tumači se kognitivnolingvistički pristup proučavanju frazema, s naglaskom na konceptualnoj metafori i metonimiji (koja je manje prisutna u radu). Četvrto poglavlje posvećeno je eufemizmima, što uključuje raspravu i o tabuu kao primjeru kognitivnog kulturnog modela, čije je poznavanje važno radi razumijevanja vrijednosnih obrazaca i odnosa u društvu. U petom poglavlju provedena je analiza frazema prema dominantnim konceptualnim metaforama, a ujedno su predstavljeni i frazemi koji su nastali mehanizmom metonimije. U šestom dijelu frazemi su analizirani prema sastavnicama koje sadrže, a objašnjava im se značenje te frazemska pozadinska slika.

Frazemi kao dio jezika su isto tako odraz prožimanja jezika, kulture, mitologije, praznovjerja, mentaliteta i moralnih vrijednosti nekog naroda. Proučavanje frazema nam pomaže u razumijevanju kulturnih razlika i sličnosti između naroda, a samim time što su hrvatski, bugarski i makedonski slavenski jezici njihove sličnosti i razlike pronalaze se i u frazeologiji. Na kraju donosimo zaključna razmatranja te navodimo bibliografiju.

Do sada nisu rađene usporedbe frazema s konceptom smrti iz perspektive kognitivnolingvističke teorije konceptualne metafore i metonimije u ova tri jezika stoga se rad oslanja na monografiju G. Lakoffa i M. Johnsona (1980b) kao jednu od najvažnijih kognitivnolingvističkih knjiga. Rad se, također, oslanja na doktorski rad *Metafore o smrti i umiranju u španskom i srpskom jeziku* (Georgijev, 2018) te članak *Metafora, metonimija, frazem i eufemizam: o čemu govorimo kada govorimo o smrti?* (Kružić, Tanacković-Faletar, 2019), koji

se bave metaforizacijom smrti. Kada je riječ o bugarskoj frazeologiji korištena je monografija *Българска фразеология* (Калдиева-Захариева, 2013) u kojoj ne samo da se govori o razvoju i teoriji bugarske frazeologije, već se navode i frazemi vezani uz smrt na bugarskom, rumunjskom, hrvatskom, francuskom i ruskom jeziku. Kao izvor za teoriju makedonske frazeologije korištena je monografija *Фразеолошките изрази во македонскиот јазик со осврт на соматска фразеологија* (Вељановска, 2006).

Kao izvor za pronalaženje hrvatskih frazema korišten je prije svega rad *Smrt u hrvatskoj frazeologiji* (Opašić i Gregorović, 2010) gdje su frazemi analizirani prema postavkama tradicionalne frazeološke škole. Također jedan od izvora je i rječnik *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (Fink-Arsovski, 2006). Za nalaženje bugarskih frazema povezanih sa konceptom smrti korišten je rječnik *Фразеологичен синонимен речник на българския език* (Нанова, 2005.), a za makedonski jezik *Фразеолошки речник на македонскиот јазик* (Ширилов, Димитровски, 2003.)

2. Fenomen smrti

Kako navode Kružić i Tanacković Faletar (2019: 392) ljudskim zajednicama širom svijeta podjednako je bliska ideja smrti. Koncept smrti predstavlja jednu od rijetkih univerzalija koja je utjecala na oblikovanje najrazličitijih kultura i sustava vjerovanja. Među prve ljudske zajednice koje su iza sebe ostavile materijalne tragove svojevrsnih obrednih rituala vezanih uz smrt vlastitih članova ubrajamo zajednicu *Homo sapiens neanderthalensis*. Prema tome vidimo kako je smrt vrlo rano ritualizirana. Na temelju materijalnih izvora može se utvrditi da su kod neandertalaca postojale određene ritualne radnje koje su se obavljale u slučajevima smrti, pa se tako i duhovni život tih zajednica u svojim začecima „očitovao pojavom simbolike, posmrtnim ritualima, ritualnim ukopima ili pak nekim drukčijim religijskim ili magijskim obredima“ (Karavanić 1995: 26, prema Kružić, Tanacković Faletar 2019: 392).

Kršćani imaju pozitivan stav o smrti jer se taj stav dovodi u vezu sa spasenjem, blaženstvom i mirom nakon mukotrpnog ovozemaljskog života. Razlog za takav stav je utjecaj kršćanske religije koja se trudila da smrt predstavi kao vid spasenja kojem svi ljudi trebaju težiti (Fernández, 2006: 101–130, prema Georgijev 2018: 36). Kada je u pitanju strah koji se nalazi u osnovi smrti kao tabu teme, u suvremenim društvima situacija je znatno izmijenjena. U svijesti ljudi smrt se više ne doživljava na pozitivan način kao što se to činilo u prošlosti, zahvaljujući različitim faktorima poput znatno dužeg životnog vijeka i sekularizacije društva, odnosno slabljenju tradicionalnih i religioznih uvjerenja (Allan, Burridge, 1991: 159, prema Georgijev 2018: 36). Kako navodi Bečeheli (2011: 5-6) smrt je uvijek predmet mnogih rasprava i filozofskih, i mitoloških, i religioznih, estetsko- umjetničkih, a i etičkih. Autor ovako sažima filozofska promišljanja o smrti: prema Sokratu, postoje dvije mogućnosti, ili govorimo o nestajanju pri kojem mrtav čovjek nema svijest ni o čemu ili je ona doista nekakva promjena, selidba duše iz ovoga svijeta na neki drugi. Platon tvrdi, kako je smrt samo odjeljivanje duše od tijela. Takvo stajalište nalazimo i kod Plotina prema kojem je smrt najviše dobro jer se pomoću nje duša dovodi do stanja čiste kreposti. Nasuprot tome, imamo materijalističku tezu (koju zastupa Epikur) da ovozemaljska smrt znači prestanak svih ljudskih psihičkih funkcija. Rano kršćanstvo (Augustin) smrt tumači kao kaznu koja proistječe iz čina Istočnog grijeha, a kasniji kršćanski pisci (Toma Akvinski) skloniji su tezi kako je smrt povratak tijela onoj materiji iz koje je stvoreno, a duše u život vječni. Fichte smatra kako je smrt samo korelativni pojam prema životu (negativna strana života), a Hegel je smrt vidio kao najvišu općenitost dostupnu pojedincu. Schopenhauer i rođenje i smrt vidi kao vibracije vječno žive ideje,

te smrt vidi samo kao propadanje jednog svijeta, i to unutarnjeg svijeta pojedinca (ibid.). Kao što ćemo vidjeti dalje u analizi, sva su ova stajališta duboko ukorijenjena i u jezičnim obrascima.

U svakom društvu postoje vjerovanja, mitovi i obredi vezani za fenomen smrti u skladu s njihovim povijesnim, religioznim i kulturološkim osobitostima. Religija i smrt su kroz povijest bile neraskidivo povezane, a kršćanstvo je objašnjavalo smrt kroz koncepte kao što su: spasenje i reinkarnacija, postojanje neba, odnosno raja i pakla, uskrsnuće (Kearl, 1989: 172, prema Georgijev 2018: 18). Vjerovanje u život poslije smrti, kao religiozni fenomen, rasterećuje ljude od svakodnevnih svijesti o našoj konačnosti i straha od tog saznanja (Erić, 2001: 88 prema Georgijev 2018: 19). Od rođenja i tijekom života duša i tijelo su sjedinjeni, ali duša čini stvarno biće čovjeka i ima osobnu egzistenciju pa se u trenutku smrti oslobađa tijela. Tako nastaje poznati *dualizam* tijela i duše koji je karakteristika mnogih religija. Kao opterećenje i smetnja, tijelo je nešto od čega duša teži da se oslobodi, što je vodilo preziranju tijela i cijele zemaljske egzistencije kao nečeg privremenog. Tako se onostranost uzdiže do vječnosti, a ovostranost shvaća kao puka prolaznost (Georgijev, 2018: 19).

Todor Kuljić, baveći se evolucijom društveno prihvatljivog načina umiranja, nam objašnjava razliku između tradicionalne, moderne i postmoderne smrti. On ističe kako svaka kultura ima norme dobre i loše smrti, gdje nam također spominje tri tipa dobre smrti, a to su: sveta ili spiritualna smrt (žrtvovanje za ideju), medicinski nadgledana smrt i prirodna smrt. Realni uvjeti umiranja su pretrpjeli duboke promjene pa se tako izmijenila i vizija normalne smrti. Uvjeti i način življenja nametali su i viziju poželjnog kraja. Povijesni obrasci umiranja koje, manje ili više oblikuje vjerska, laička, patrijarhalna, individualistička, postmoderna svijest, su se izmijenili. Nije se uvijek umiralo od istih bolesti niti u istim uvjetima. Različite su i očekivane dužine života (40, 70 i 80 godina). U ranijim dobima bila je tipična dječja smrt (zbog visokog mortaliteta novorođenčadi), a tek kasnije je to postala smrt starijih. U netradicionalnim društvima slabi spremnost umiranja za domovinu u ratu, opada posjeta sahranama i izjavljivanje sućuti. Također se sve manje očekuje da se tuga iskazuje odjećom ili drugim simbolima (Kuljić 2013: 70).

Prema Veljanovskoj (2006: 14) možemo zaključiti kako je odnos između jezika i kulture nerazdvojiv te upravo zbog toga kroz prizmu metafora, simbola, figurativnih jezičnih jedinica poput frazema i poslovice dopiremo do načina shvaćanja svijeta u prošlosti jer oni najčešće nose kulturnu konotaciju. Takva obilježja ne koriste se samo za teorijske studije, već su korisna i za

proučavanje kulture, narodne psihologije i načina života nekog naroda. Također su zanimljive informacije koje sadrže o svjetonazoru, navikama, ljudskom ponašanju i socijalnim procjenama života. U istraživanjima međusobnih veza jezika i kulture posebna pažnja pridaje se frazeologiji, zbog toga što frazeološki fond jezika sadrži širok spektar znanja, i on je zapravo, sredstvo za prenošenje nacionalne kulture sljedećim generacijama (Petrovs'ka 2014: 9 prema Dugandžić 2019: 11). Dakle, jezik djeluje kao važan simbol nekog naroda i njegovih običaja jer je on bitno sredstvo pohranjivanja informacija. Kako navodi Azizova Fotimakhon Saidbakhramovna (2020: 104) u jeziku se nalazi mentalitet ljudi, njihova psihologija i običaji. Ono je sredstvo za stvaranje nacionalne književnosti te glavno spremište informacija o određenom narodu. Nacionalni mentalitet očituje se kroz običaje, povijest i kulturu, uglavnom frazeoloških jedinica. Jedno od obilježja frazema je dati ljudima prikaz stvarnosti, izražavajući tako svjetonazor. U frazeološkim jedinicama izražava se osebujan način razmišljanja, prosuđivanja, pogleda; oni očituju život, duh, manire i običaje, vjerovanja i praznovjerja. Lingvistička i kulturološka analiza frazeoloških jedinica povezana je s vanjskim čimbenicima: poviješću zemlje, njezinom kulturom, svakodnevnim životom itd. Frazeološke jedinice, poslovice i izreke odražavaju život i svjetonazor ljudi u svojoj raznolikosti, prenose svakodnevne, socijalne, filozofske, religiozne, moralne, etičke i estetske poglede ljudi. Oni pokrivaju apsolutno sve aspekte ljudskog života, najrazličitije odnose između različitih fenomena stvarnosti. Zato kada govorimo o frazemima u okvirima lingvokulturologije, grane suvremene lingvistike, koja istražuje kulturološke značajke, odnosno analizira utjecaje različitih kultura na svjetske jezike, možemo reći kako su frazemi pokazali da se na temelju njih može uočiti mentalitet i kultura određenog naroda (ibid.). Kako navode Makarijoska, Pavleska-Georgievska (2020: 5) frazemi su jedinstveni jezični fenomeni za čije je razumijevanje potrebno duboko poznavanje kulture, mentaliteta, tradicije zemlje i naroda, s obzirom da osim univerzalnosti ističu i kulturno-nacionalne specifičnosti određenog jezika. Zbog svojih karakteristika posebno su relevantni i zanimljivi za istraživanje, ali istodobno i prilično složeni za prijevod.

3. O frazeologiji i frazemu

3.1. Počeci frazeologije

Frazeologija se kao znanstvena jezikoslovna disciplina razvija početkom 20. stoljeća. Za početak frazeologije zaslužan je Charles Bally, no najizraženija je bila u ruskom jeziku, pa se može smatrati da se frazeologija tamo i formirala, a najznačajniji za njezin razvoj bio je V. V. Vinogradov. Posljednjih se desetljeća sve veća pozornost posvećuje frazeologiji o čemu svjedoči sve veći broj znanstvenih frazeoloških radova, monografija i frazeografskih izdanja. Frazeologija se kao disciplina djelomično preklapa i zadire u druge discipline poput leksikologije, etnolingvistike, antropologije, kulturologije i slično.

Termin frazeologija ima dva značenja. Prvo se odnosi na lingvističku disciplinu koja proučava frazeološki jezični sloj. Drugo predstavlja sveukupnost frazeoloških jedinica raspoređenih prema različitim kriterijima. To može biti u prvom redu ukupnost frazema pojedinoga jezika. Međutim, frazemi se mogu razvrstavati i prema pojedinim sastavnicama ili komponentama (npr. somatska frazeologija), prema porijeklu i proširenosti upotrebe (npr. posuđena frazeologija ili internacionalna frazeologija), prema vremenskoj raslojenosti (npr. arhaična frazeologija), prema područnoj raslojenosti (npr. regionalna frazeologija), a može se proučavati i frazeologija kojom se služe pojedini književnici (npr. frazeologija Miroslava Krležje).

Rana hrvatska frazeologija razvijala se na ruskoj frazeološkoj tradiciji, a njezini počeci sežu u sedamdesete godine prošlog stoljeća, kad je A. Menac počela izdavati radove posvećene hrvatskoj frazeologiji, a zatim je uspoređivati s frazeologijama drugih jezika, najčešće ruskom.

Frazeologija se u Bugarskoj formirala kao samostalna lingvistička disciplina 50-ih godina 20. stoljeća. Međutim, frazeologija se u početku u školama proučavala kao dio leksikologije. Bugarska frazeologija preuzima postavke i definicije V. Vinogradova pa frazeološke jedinice dijele na: frazeološke sraslice, frazeološka jedinstva i frazeološke sklopove, a preuzimaju i termin frazeologizam (фразеологизъм). On je uveo u rusko jezikoslovlje termin „frazeološka jedinica“, detaljnije ju je opisao i osmislio je osnovne principe na temelju kojih se frazeološka jedinica dijeli na frazeološke sraslice, frazeološka jedinstva i frazeološke sklopove. Bugarska teorija preuzima ovu klasifikaciju, ali i nazive. Frazeološke sraslice imaju čvrstu strukturu i u potpunosti su desemantizirane, tako da se u njima se u potpunosti izgubilo leksičko značenje pojedinih

sastavnica. Frazeološka jedinstva se razlikuju od sraslica po tome što još uvijek postoji odnos pojedinih sastavnica prema primarnom leksičkom značenju, a u frazeološkim sklopovima barem jedna sastavnica čuva svoje primarno leksičko značenje (Ничева, 1987: 11-12).

Što se tiče predmeta kojim se frazeologija bavi, u Bugarskoj postoje dvije tendencije. Prva tendencija, koju zastupa Lj. Andrejčin, govori o tome da frazeologija proučava samo određeni tip frazeološke jedinice odnosno istražuje frazeologiju u užem smislu. Druga tendencija uključuje u predmet istraživanja frazeologije i druge tipove frazeoloških jedinica kao što su poslovice, izreke, kletve, krilatice i sl., odnosno istražuje frazeologiju u širem smislu. Nju zastupaju lingvisti, kao što su npr. Konstantin K. Popov i Venče Popova, koji se nisu toliko zanimali za teoriju frazeologije već su proučavali frazeološke jedinice u djelima raznih pisaca (Ничева 1987: 11-12). Moglo bi se reći da su oni zastupali proučavanje frazeologije u širem smislu jer se nisu ograničili na određen tip frazema. Bitno je spomenuti dva rječnika koji su pridonijeli proučavanju frazeologije u širem smislu, a to su *Немско-български фразеологичен речник* (Николова-Гълъбова, 1958) i *Българско-немски фразеологичен речник* (Николова-Гълъбова, Гълъбов, 1968). Najcjelovitiji rječnik bugarskih frazema, objavljen u dva sveska, jest *Фразеологичен речник на българския език* (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974). Osim navedenih rječnika važno je spomenuti i neke aktualnije rječnike kao što su: *Малък фразеологичен речник на българския език* (Вътов, 2002) i *Фразеологичен синонимен речник на българския език* (Нанова, 2005). Važno je spomenuti i druge monografije koja se bave frazeologijom u Bugarskoj kao što su monografija *Българска фразеология* (Ничева, 1987), *Устойчивите сравнения в българския език* (Кювлиева Мишайкова, 1986), *Фразеологизмите в българския език* (Кювлиева Мишайкова, 1986), *Фразеологизмите като знаци в езика на културата* (Недкова, 2010), itd Makedonska frazeologija razvija se 60-ih godina prošlog stoljeća, ali sporije u odnosu na Hrvatsku i Bugarsku. Teorijska pitanja makedonske frazeologije, iako je puno učinjeno, još uvijek nisu u potpunosti obrađena. Nedostaje klasifikacija utvrđenih sastava riječi i njihovih karakteristika te jedinstveno mišljenje o ograničenjima i opsegu frazeološkog fonda (Вељановска, 2006: 9). U makedonskoj frazeologiji zastupljena je tendencija proučavanja frazema u širem smislu, stoga su frazemi podijeljeni u tri skupine:

1. Idiomi (*фрли топ 'umre'*)
2. Komponentni frazemi (*ми нука главата 'ima puno problema'*)

3. Poslovice, pozdravi, blagoslovi, kletve (*Ако си овца секој ќе те стриже 'dobrog čovjeka* ќе uvijek neko iskoristiti', *За многу години!*, *Да се биде или не*)

U makedonskoj literaturi najčešće se koristi termin frazeološki izraz, a kasnije pod utjecajem ruskog jezika, frazeologizam. Pregled frazeoloških studija povezanih s makedonskim jezikom započinjemo člancima *Македонските калки од турскиот јазик* (Јашар-Настева, 1962/63), *Белешки за фразеологијата во нашиот јазик* (Стаматоски, 1965), *Прашања на фразеологијата на нашиот јазик* (Стаматоски, 1969) и *Фразеолошките изрази во македонскиот јазик* (Пеев, 1972). Detaljniju analizu frazema iznosi Panoska (1974) u knjizi *Современ македонски јазик* (1974). Važno je spomenuti i monografije *Белешки за македонската фразеологија* (Велковска, 2002) и *Фразеолошките изрази во македонскиот јазик* (Вељановска, 2006). Od гјечника spomenut ćemo *Краток руско-македонски фразеолошки речник* (Ермакова, Марков, 1981), *Речникот на литературни изрази* (Димитровски, 1995), *Македонско-англискиот речник на идиоми* те *Англиско-македонскиот речник на идиоми* (Мурговски, 1993). Четврти најважнији гјечник, којим смо се и служили u овоме раду, objavljen je u три sveska: *Фразеолошкиот речник на македонски јазик* (Ширилов, Димитровски, 2003)

3.2. Definicija i obilježja frazema prema tradicionalnoj frazeološkoj teoriji

Osnovna jedinica frazeološkoga jezičnog sustava je frazem. Frazem u užem smislu sastoji se od najmanje dviju sastavnica (od dviju autosemantičkih ili od kombinacije autosemantičke i sinsemantičke) za koje je karakteristična cjelovitost i relativno čvrsta struktura (Fink-Arsovski 2002: 5-6). Dobro je poznato da su u literaturi frazeologija i njezin predmet istraživanja različito definirani i klasificirani, stavljajući u prvi plan ponekad semantički, ponekad formalni princip. Na temelju toga razlikuju se frazemi u užem i u širem smislu. Dakle, u smislu semantike, prema nekima, frazeologija uključuje izreke, poslovice, kolokacije i bilo koju drugu vrstu kolokvijalnog iskaza koji opisuje određeni objekt, savjet, ideju ili bilo što drugo sa značenjem koje se, u određenoj mjeri, razlikuje od doslovnog značenja riječi korištenih u njima, a prema drugima samo one jezične konstrukcije koje imaju značenje koje se jasno razlikuje od zbroja značenja posebnih riječi (Kesić, Muhić 2013: 29, prema Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2020: 1)

Frazemi najčešće nastaju na bazi slobodnih sveza riječi. Antica Menac (2007: 9) prema značenju sveze riječi dijeli na slobodne i frazeološke. Sastavnice u slobodnim svezama zadržavaju svoje značenje pa značenje cijele sveze predstavlja zbroj odnosno kombinaciju tih pojedinačnih značenja. U frazeološkim svezama dolazi do desemantizacije svih ili jedne od sastavnica pa značenje cijele sveze ne proistječe iz značenja pojedinih sastavnica. Potpuno identična sveza s istim sastavnicama može s jedne strane biti slobodnom vezom, a s druge strane frazeološkom svezom. Kao primjer takve sveze Antica Menac navodi svezu *oprati uši*. U slobodnoj svezi obje sastavnice zadržavaju svoje osnovno značenje: oprati – 'očistiti pranjem', uši – 'dijelovi glave, organi sluha', a sveza predstavlja zbroj tih značenja. U frazeološkoj se svezi obje sastavnice desemantiziraju i dolazi do novoga, frazeološkog značenja 'ukoriti, kazniti ukorom'.

Važna su obilježja frazema njegova ustaljenost, odnosno reproduktivnost. Frazem se ne stvara u govornom procesu, nego se kao već usvojena i zapamćena cjelina uključuje u diskurs. Kao takav on postaje dio rečeničnoga ustrojstva i vrši sintaktičku funkciju u rečenici ili se upotrebljava kao zasebna rečenica.

Frazemima je svojstvena i snažna ekspresivnost te konotativno, tj. preneseno, metaforičko značenje. U literaturi se često ističe da značenje frazema nije jednako zbroju značenja njegovih sastavnica i mehanizmi nastanka frazemske značenja su vrlo složeni.

Kad je riječ o formalnim obilježjima frazema, u hrvatskoj se teoriji dijele na tri glavna strukturna tipa: fonetsku riječ, skup riječi te na frazeme sa strukturom rečenice. Fonetska riječ najčešće se sastoji od jedne autosemantičke i jedne sinsemantičke riječi koje zajedno tvore naglasnu cjelinu, npr. *bez pardona, kao Ciganka*. Skup riječi najčešći je oblik u kojemu se frazemi javljaju. Sastoji se od najmanje dviju autosemantičkih riječi, pri čemu se razlikuju nezavisni i zavisni skupovi riječi. Zavisni se skup riječi prema sintaktički glavnoj riječi dijeli na nekoliko skupina, od kojih su najbrojnije: imeničke ili supstantivne (*zadnja rupa na svirali*), glagolske ili verbalne (*otvoriti vatru na koga*), te pridjevske ili adjektivne (*lud sto gradi, pijan kao Rus*). U nezavisnim su skupovima riječi sastavnice u ravnopravnom i gramatički neovisnom odnosu, npr. *žariti i paliti*. Frazemi sa strukturom rečenice poprilično su brojni. To može biti krnja rečenica (*gori pod petama komu, ima koga kao Rusa*), može imati oba glavna rečenična dijela (*srce je na mjestu komu*), može biti složena rečenica (*trla baba lan da joj prođe dan*) ili pak zavisna (surečenica) (*gdje je vrag rekao laku noć*) (Fink-Arsovski 2002: 8).

Prema Veljanovskoj (2006: 33-34) u makedonskom jeziku frazemi se dijele na dvije veće strukturne grupe koje imaju svoje podgrupe. Prvu grupu čine frazeološki izrazi koji po strukturi odgovaraju rečenici, a drugu grupu čine frazeološki izrazi koji u strukturi odgovaraju sintagmi, odnosno sastavu riječi od najmanje dvije riječi. U ovoj podjeli nedostaje strukturni tip fonetskih riječi. Prva grupa ima tri podgrupe: frazeološki izrazi koji se mogu koristiti samostalno i koji mogu prenositi cijele izjave (*Засука ракави, не го држи/фаќа место*), u drugu podgrupu spadaju poslovice, izreke i uzrečice (*Да се биде или да не се биде, Рано пиле рано нее, Железото се кове додека е жешко*), u treću podgrupu spadaju blagoslovi, pozdravi i kletve (*Пушка те фркнула!, Дал ти бог добро!*). Upravo zbog ove podjele frazema vidljivo je da se u makedonskoj frazeologiji frazemi promatraju u širem smislu jer uključuju poslovice, izreke, uzrečice, blagoslove, pozdrave i kletve. Druga skupina, frazeološki izrazi koji po strukturi odgovaraju sintagmi, sastoji se od nekoliko podskupina. Ovisno o vrsti riječi: pridjev i imenica (*тврд орев*), dvije imenice (*курушум-време*), broj i imenica (*на два чекора*), dva pridjeva (*мртов пијан*), dvije glagolske imenice (*давање-земање*), dva glagola (*појди-дојди*), glagol i imenica (*тера инает*), dva priloga (*дење-ноќе*), poredbeni (*прав како фидан*).

U bugarskoj se frazeologiji, također, frazemi promatraju u širem i u užem smislu, ali je za razliku od makedonske, takvo razlikovanje jasno naznačeno. Prema Kaldievoj-Zaharievoj (2013: 70-71) najrasprostranjenije su tvorbe od dvije ili više cjelovitih riječi, u mnogim slučajevima uz sudjelovanje prijedloga i veznika. Autorica navodi frazeme sastavljene od homogenih leksičkih elemenata, a to su frazemi sastavljeni od imenice (*рамо до рамо*), glagola (*късай и хвърлай*), pridjeva (*жив или мъртъв*), priloga (*горе-долу*) i broja (*като две и две четири*). Glavni dio frazeologije čine sintagme koje mogu biti sastavljene od npr. imenice i pridjeva (*празна глава*), imenice i glagolskog pridjeva (*стрелян заек*), imenice i broja (*от първа ръка*). Isto tako, prema Kaldievoj-Zaharievoj (2013: 36-40), frazeme možemo podijeliti i na poslovice (*който не работи, не трябва да яде*), krilatice (*сърцето има доводи, които разумът не познава*), blagoslove (*Бог да те поживи*), kletve (*да идеш на Божии гроб с дървен кон*) te poredbene frazeme (*хубав като картина*). I u bugarskoj frazeologiji, kao i u makedonskoj, u klasifikacijama ne nalazimo strukturni tip fonetskih riječi.

4. Kognitivno lingvistički pristup proučavanju frazema

4.1. Konceptualna metafora

U okviru ove teorije (usp. Lakoff, Johnson, 1980) polazi se od pretpostavke da je za većinu ljudi metafora sredstvo pjesničke mašte, no naprotiv, metafora je raširena u svakodnevnom životu, ne samo u jeziku nego u našem mišljenju i djelovanju. Prosječan konceptualni sustav, na temelju kojega mislimo i djelujemo je metaforične naravi. Koncepti koji upravljaju ljudskim mišljenjem ne tiču se samo uma. Koncepti ustrojavaju što opažamo, kako se snalazimo u svijetu i kako se odnosimo prema drugim ljudima. Konceptualni sustav stoga ima središnju ulogu u definiranju svakodnevnih realiteta, stoga je način na koji mislimo, ono što doživljavamo i ono što svaki dan činimo u mnogočemu pitanje metafore. No naš konceptualni sustav nije nešto čega smo obično svjesni, on je više-manje automatski (Lakoff, Johnson 1980: 3). Metafora u kognitivnoj lingvistici predstavlja glavni mehanizam s pomoću kojeg razumijemo apstraktne pojmove i koji nam omogućava da apstraktno razmišljamo, tako što nam pruža način da razumijemo pojmove koje ne možemo vidjeti ili opipati. Kako navodi Klikovac (2004: 14, prema Georgijev 2020: 42), apstraktne domene svog iskustva razumijemo na osnovu iskustva s fizičkim svijetom, a metafore su naše osnovno sredstvo za razumijevanje tih apstraktnih iskustava. Prema Lakoff i Johnson (1980b) u kognitivnoj se lingvistici bitno razlikuju **konceptualne i konvencionalne metafore**.

Konceptualnu metaforu najlakše je definirati kao kognitivni mehanizam pomoću kojeg se teško dostupni (apstraktni) entiteti konceptualiziraju preko lakše dostupnih (konkretnih) entiteta. Važno je naglasiti da se konceptualnom metaforom povezuju slični elementi dviju različitih domena, izvorne i ciljne npr. VRIJEME JE NOVAC.

Konvencionalna metafora (metaforički izraz) frazeologizirana je struktura kojom se govornici pojedinog jezika svakodnevno koriste, a da pritom uglavnom nisu svjesni činjenice da je upotrijebljeni izraz metaforičan. Konvencionalna metafora specifičan je pojam u odnosu na konceptualnu metaforu, koja mu je nadređena, tj. shematična. To je vidljivo i iz primjera konceptualne metafore GLEDANJE JE DODIRIVANJE, kojoj odgovaraju sljedeći konvencionalni izrazi: *ne mogu skinuti pogled s nje, skidam te pogledom, kad bi pogled ubijao, ošinuti pogledom* i sl. U ovom radu frazeme promatramo kao konvencionalne metafore kojima su nadređene konceptualne metafore u kojima je ciljna domena SMRT.

Lakoff i Johnson (1980b) konceptualne metafore dijele na sljedeći način:

- **Orijentacijske metafore** one su koje proizlaze iz temeljnih prostornih, odnosno orijentacijskih odnosa. Neke od osnovnih konceptualnih metafora su DOBRO JE GORE/NAPRIJED, LOŠE JE DOLJE/IZA i sl. Ovisno o poimanju svijeta, sve ono što pojedinac smatra dobrim (npr. sreća, zdravlje, uspjeh, razum) poima se kao nešto što je gore/naprijed, a ono što je loše (npr. tuga, bolest, neuspjeh) poima se kao ono što je dolje/iza npr. frazem *pasti u grob* odražava metaforu SMRT JE DOLJE.
- **Ontološke metafore** one su pomoću kojih se visoko apstraktne pojmove konceptualizira kao materijalne predmete. Najbrojnije su u toj skupini metafore omeđenog prostora (engl. *container metaphors*). Tako se um konceptualizira kao posuda (*imati soli u glavi*), stroj (*zablockirati na ispitu*) ili lomljiv predmet (*puknuti ili prolupati*). Osim kao predmeti, neki teže dostupni pojmovi konceptualiziraju se kao omeđeni prostori. U primjeru *ispustiti dušu* tijelo se poima kao omeđen dio fizičkoga prostora iz kojeg izlazi duša, odnosno iz kojeg se ispušta duša.
- **Strukturne metafore** najbrojnija su podvrsta konceptualnih metafora, a samim tim broje i najviše ekvivalentnih konvencionalnih metaforičkih izraza. Struktura izvorne i ciljne domene kod tih je metafora najrazvijenija. Primjeri su brojni: SMRT JE SPAVANJE (*počivati u miru*), STRAH JE HLADNOĆA (*sledila mi se krv u žilama, tresla se od straha*), RASPRAVA JE RAT (*pobiti nečije argumente, povući se iz rasprave*).

Prema Kružić, Lovrić, Maksimović (2010: 29) **izvorna domena** ona je od koje se u metafori polazi, tj. ona koja pruža osnovne informacije za uspostavljanje **analogije** s drugom, ciljnom domenom. Izvorna domena zapravo pomaže u definiranju ciljne. Kako bi to bilo moguće, izvorne domene čine uglavnom konkretni entiteti, a neki su od njih prostor, udaljenost, orijentacija, kretanje, veličina, težina, temperatura, hrana, životinje, biljke i sl. **Ciljna domena** jest ona domena koja se pomoću metaforičkog preslikavanja želi pobliže objasniti. Ciljne su domene većinom visoko apstraktni pojmovi kao vrijeme, život, mišljenje, komunikacija, um, emocije (ljubav, bijes, strah, žalost), namjere, društveni, politički i ekonomski odnosi i sl.

Budući da su tema ovoga rada konceptualne metafore vezane uz smrt, dajemo pregled autora koji su se bavili ovom temom i analizirali konceptualne metafore u kojima je smrt ciljna domena, poput Silaški (2011), Lakoff i Turner (1989), Allan i Burridge (1991) te Kružić, Tanacković-Faletar (2019). Silaški (2011) ističe četiri konceptualne metafore vezane za smrt: SMRT JE GUBITAK, SMRT JE PUTOVANJE (SMRT JE ODLAZAK), SMRT JE KRAJ i SMRT JE SAN. Metaforama vezanim za smrt bave se Lakoff i Turner (1989), koji su opisali smrt kroz devet konceptualnih metafora: SMRT JE GUBITAK, SMRT JE ODLAZAK, SMRT JE SAN, SMRT JE NOĆ, SMRT JE ZIMA, SMRT JE TIŠINA, SMRT JE OSOBA, SMRT JE KRAJNJE ODREDIŠTE i SMRT JE OSLOBOĐENJE. Tematiku smrti obrađuju i Allan i Burridge (1991), koji smrt svrstavaju u četiri semantička područja te se njihova klasifikacija može promatrati i u okviru konceptualne metafore smrt kao gubitak, smrt kao briga o duši, smrt kao putovanje i smrt kao početak novoga života. Kružić i Tanacković Faletar (2019) dijele frazeme prema konceptualnim metaforama UMIRANJE JE SELIDBA, SMRT JE SAN, ŽIVOT JE TEKUĆINA/SMRT JE GUBITAK TEKUĆINE, ŽIVOT JE PUTOVANJE, ŽIVOT JE DAN, VRIJEME JE OGRANIČENO MATERIJALNO SREDSTVO, ŽIVOT JE DRAGOCJEN PREDMET, SMRT JE DOLJE, SMRT JE ŽIVO BIĆE i LJUDI SU ŽIVOTINJE. U ovome radu poslužila sam se konceptualnim metaforama koje navodi Silaški (2011), budući da su one najbrojnije te ih možemo naći i u bugarskom, makedonskom i hrvatskom jeziku.

4.2. Konceptualna metonomija

Kako navode Kružić, Lovrić, Maksimović (2010: 30) metonomija je kognitivni mehanizam pomoću kojega se koncepti povezuju ne samo zbog sličnosti nego i zbog kontinuiteta, tj. međusobnoga preklapanja izvorne i ciljne domene. Za razliku od konceptualne metafore, kod koje se preslikavanje nužno odvija između dviju različitih kognitivnih domena, konceptualna metonomija uključuje samo jednu kognitivnu domenu koja se sastoji od dvaju dijelova – **aktivne zone** (engl. *active zone*) i **pokretača** (engl. *vehicle*). Aktivna zona jest onaj dio domene koji se aktivira pri konceptualizaciji nekog pojma koji može imati više značenja i biti protumačen na više načina. Drugim riječima, aktivna je zona ono područje domene na koje se metonimijskim iskazom cilja odnosno koji se želi označiti. Kada se usporede rečenice *Čula je glasovir* i *Obrisala je prašinu s glasovira*, jasno je da se nisu aktivirale iste zone. U prvom slučaju misli se na glasovir kao instrument i aktivna je zona zvuk. U drugom slučaju aktivna je zona vanjska površina predmeta. S druge strane, pokretač se najjednostavnije može objasniti kao ono što se imenuje kada se želi aktivirati neka ciljna domena. Opća formula metonimije glasi X za Y, a postoje tri tipa metonimije: **CJELINA ZA DIO, DIO ZA CJELINU** te **DIO ZA DIO**. U nastavku preuzimamo definicije iz *Kratkog pojmovnika kognitivne lingvistike* (Kružić, Lovrić, Maksimović, 2010):

CJELINA ZA DIO metonimijski je tip kojim se označuje određeni dio nekog entiteta tako da ga se imenuje u cijelosti. Iako se misli na dio, a imenuje cjelina, pravilna interpretacija nije otežana. Kad se kaže da je u finalu Svjetskog prvenstva 2006. *Italija* pobijedila *Francusku*, ponovno je upotrijebljen metonimijski izraz tipa CJELINA ZA DIO – misli se na nogometne reprezentativce, a navedeni pojmovi označuju dvije države kao cjeline. Nekoliko je najčešćih podvrsta metonimije cjelina za dio. To su PROIZVOĐAČ ZA PROIZVOD (*Kupio sam novi ford*), KNJIŽEVNIK ZA DJELO (*Proust mi je naporan* – ne književnik, nego njegovo djelo).

DIO ZA CJELINU metonimijski je tip kojim se koristimo u označavanju entiteta čiji je određeni dio toliko kognitivno istaknut i prepoznatljiv da može označavati matičnu cjelinu. U svakodnevnom se govoru često može čuti *Engleska* umjesto *Ujedinjeno Kraljevstvo*, što je metonomija tipa DIO ZA CJELINU (budući da je Engleska dio Ujedinjenog Kraljevstva, kao i Škotska, Wales te Sjeverna Irska).

DIO ZA DIO metonimijski je tip kod kojega se unutar jedne kognitivne domene kao matične cjeline uspostavlja odnos između dvaju međusobno zamjenjivih dijelova. Većina ljudi reći će tako

da za Božić ukrašava *bor*, no koliko ih zaista kupi baš to crnogorično stablo, a ne *jelke* ili *plastična drvca*? (Kružić, Lovrić, Maksimović 2010:30-32)

5. Eufemizmi

Oduvijek postoje teme (i određene riječi i izrazi povezani s tom temom) o kojima je neprikladno ili nepoželjno govoriti, a razlikuju se ovisno o društvenom, povijesnom i kulturnom kontekstu određene društvene zajednice. Pod tabuom se podrazumijeva ono što se izbjegava jer zajednica vjeruje da može izazvati uznemirenost, neugodnost ili sramotu. Ljudska bića je oduvijek posebno privlačilo ono što je zabranjeno. Zabrana koja ima kulturnu i društvenu osnovu je ono što je poznato pod nazivom tabu, i već početkom 20. stoljeća je shvaćeno kao komunikativna zabrana i društveno ponašanje koje se direktno odražava na govor (Cestero Mancera 2015: 72–73, prema Georgijev 2018: 34). Tabuom se bave pragmatika, sociolingvistika i kognitivna lingvistika, a od nedavno se proučavanju ovog fenomena pristupa i iz multidisciplinarnе perspektive kroz istraživanja u području kognitivne pragmatike i kognitivne sociolingvistike (Cestero Mancera 2015: 73, prema Gerogijev, Maricic Mesarovic 2019: 172). Prema Georgijev (2020: 32) tabui i eufemizmi koji se upotrebljavaju u govoru ilustriraju kulturne obrasce koji su prisutni u određenoj govornoj zajednici pa samim tim predstavljaju primjer kulturnih modela tih zajednica. Kada govorimo o eufemizmima vezanim uz umiranje i smrt, mislimo na to da su ti izrazi u hrvatskom, makedonskom i bugarskom jeziku većinom frazeologizirane jedinice koje su nastale zbog potrebe da se ublaži osjetljivosti određenih tema zbog kojih se osjeća nelagoda. Frazemi i eufemizmi su dvije različite jezične razine. Nije svaki frazem eufemizam pa tako niti svaki eufemizam nije frazem. Frazeme koje ne možemo ubrojiti u eufemizme, možemo uvrstiti u disfemizme, o kojima govorimo malo niže u tekstu.

Prema Žerevoj (2013: 59) eufemizmi imaju implicitno značenje, a to znači da se naizgled nevidljiva značenja vrlo lako mogu uočiti i shvatiti. Na primjer: *Iako je brineta, njezin je intelektualni potencijal poput plavuše*, tj. 'ima nizak intelektualni potencijal jer je plavuša vjerojatno glupa ljepotica'. Značenje rečenice slušatelju je jasno, jer je eufemizam osmišljen tako da u govor unese maksimalnu pristojnost. Dekodiranje eufemizma je jednostavno, svaki izvorni govornik jezika i kulture ima određeno znanje o odnosima u komunikaciji u određenom društvu i etičkim normama ponašanja. Prema klasifikaciji L.P. Krysin (2004: 286, prema Жерева, 2013: 59) eufemizam u kulturnom društvu obuhvaća četiri glavne teme - neke fiziološke procese i stanja, određene dijelove ljudskog tijela, odnos između spolova, bolesti i smrti. Sve su ove teme u ranom razdoblju ljudske povijesti imale zabranu ili tabu izravnog imenovanja. Stvaranje i korištenje eufemizama nam omogućava da jezik održimo živim i da ga prilagodimo promjenama u

društvenim i povijesnim okolnostima. Iako dijele mnoge zajedničke osobine s metaforama (i mogu se smatrati vrstom metafore), eufemizmi vrše različite kognitivne i socijalne funkcije jer je glavna funkcija eufemizama imenovanje neugodnih pojmova ili efekata tih pojmova (Chamizo Domínguez, 2004: 45–49, prema Georgijev 2020: 35). Za razliku od tabua, eufemizam je način da se „govori o neizrecivom” (Fernández, 2006b: 11, prema Silaški 2011: 104)

Eufemizma se dakle koristimo da bismo neutralizirali nelagodu vezanu uz temu razgovora, dok *disfemizme* koristimo kako bismo nekoga uvrijedili, odnosno stavili naglasak upravo na one neugodne konotacije koje se eufemizma izbjegavaju. Allan i Burrige (2006: 26, prema Kružić, Tanacković Faletar 2019: 394) definiraju *disfemizme* kao izraz s konotacijama koje su uvredljive, pa upravo iz tog razloga zamjenjuje neutralan ili eufemističan izraz. Zanimljivo je primijetiti da eufemizmi i disfemizmi svoju funkcionalnost u komunikaciji crpe iz istih izvora – tabua (usp. Pasini 2003: 67, prema Kružić, Tanacković Faletar 2019: 394). Što se tiče hrvatskog jezika najčešće situacije u kojima se javlja disfemizam su uspoređivanje ljudi sa životinjama. Prema Kružić, Tanacković-Faletar (2019: 36) u hrvatskom jeziku najviše disfemizama broji konceptualna metafora LJUDI SU ŽIVOTINJE (npr. *crknuti kao pas* i sl.), a dosta velik broj nalazi se i u konceptualnoj metonimiji POSLJEDICA ZA UZROK (*izuti opanke* i sl.). Disfemizma izražavamo želju da budemo ofenzivni te da uvredljivo pokažemo ono o čemu govorimo.

6. Analiza odabranog korpusa frazema

U dijelovima koji slijede odabrani frazemi razvrstani su prema dominantnim konceptualnim mehanizmima. U mnogim primjerima isprepleću se različite metafore i metonimije, što će u analizi pojedinih frazema biti posebno naglašeno. U ovom poglavlju analiziramo frazeme koji su svojim značenjem vezani uz pojam smrti u bugarskom, makedonskom i hrvatskom jeziku, odnosno konceptualne metafore i metonimije koje se u sva tri jezika koriste umjesto spomenutog tabu pojma. Nastojimo u ovome radu proučiti koliko se ti frazemi poklapaju, koliko su ekvivalentni, koje konceptualne metafore su zastupljene te postoje li razlike između njih. Već smo istaknuli da je jezik jedan od ključnih faktora u prenošenju kulture i „odraz kulture” pa tako postojeći eufemizmi u nekom jeziku oslikavaju kulturne konceptualizacije koje postoje u toj govornoj zajednici. Radom se pokušava utvrditi koji je najproduktivniji mehanizam u pozadini frazema vezanih uz umiranje te koji se frazemi najčešće koriste kada se govori o smrti i umiranju. Istraživanje je provedeno na korpusu frazema prikupljenih iz općih i frazeoloških jednojezičnih, dvojezičnih i višejezičnih rječnika hrvatskog, bugarskog i makedonskog jezika. Za hrvatski jezik glavni izvor bio je rad *Smrt u hrvatskoj frazeologiji* (Opašić i Gregorović, 2010), gdje su navedeni gotovi svi frazemi povezani za smrt i umiranje te *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (HSRPF, 2006). Što se tiče bugarskog jezika korišten je rječnik *Фразеологичен синонимен речник на българският език* (Нанова, 2005), no isto tako korištena je i monografija *Българска фразеология* (Калдиева-Захариева, 2013) gdje su nabrojani raznorazni frazemi ne samo u bugarskom jeziku, već i u rumunjskom, hrvatskom, ruskom i francuskom jeziku. Za makedonski jezik poslužio mi je rječnik *Фразеолошки речник на македонскиот јазик* (Ширилов, Димитровски, 2003).

Frazemi su razvrstani prema dominantnom konceptualnom mehanizmu. Naravno, postoji i više konceptualnih metafora vezanih za koncept smrti, no ovdje smo analizirane frazeme bugarskog, makedonskog i hrvatskog jezika grupirali u tri najdominantnije konceptualne metafore i dvije konceptualne metonimije:

1) SMRT JE SAN/ SMRT JE ODMOR

2) SMRT JE PUTOVANJE/ODLAZAK/SELIDBA

3) SMRT JE KRAJ

4) Metonimija REZULTAT ZA UZROK/UZROK ZA REZULTAT

5) Metonimija MJESTO ZA STANJE

6.1. Konceptualna metafora SMRT JE SAN/ODMOR

Prva grupa metafora prikazuje smrt kao *san* ili *odmor*. U metaforama ovog tipa prisutno je viđenje smrti kao odmora koji donosi spokojstvo i mir, odnosno vječni san. U pitanju je kršćanska metafora nagrade na drugom svijetu. Pronalazimo frazeme u sva tri jezika kojima je smrt konceptualizirana kao spavanje odnosno odmor.

U bugarskom pronalazimo sljedeće primjere:

- *застивам вечен сън*
- *затвори (закрия, заклопя, опуля) очи*
- *обърна очи*
- *лежа на смъртно легло*

U makedonskom pronalazimo primjere:

- *вечен сон*
- *вечен одмор*
- *затвори (заклопи, опули) очи*
- *ги преврте (сведе, замиджа) очи*
- *се наоѓа на смртна постела*

U hrvatskom pronalazimo primjere:

- *zaspati (spavati, počinuti/ počivati) vječnim snom*
- *sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči*
- *biti na smrtnoj postelji*
- *snivati vječni san*

- *spavati s anđelima*

Usporedba smrti sa spavanjem je zapravo je vrlo logična. Položaj tijela je ležeći, oči su zatvorene, osoba ne čuje niti vidi bilo što oko sebe, iz toga i dolazi metafora SMRT JE SAN. Prema Georgijev (2018: 46) metafora SMRT JE SAN/SPAVANJE predstavlja naše znanje o fiziološkim efektima smrti, jer u ovim metaforama nailazimo na preslikavanje između izvorne i ciljne domene, tj. između osobe koja spava i mrtve osobe. To se događa jer postoji određena korespondencija između fizioloških efekata smrti i efekata spavanja; kako navodi Tian (2014: 138 prema Georgijev 2018: 46), to su sljedeće sličnosti:

- entiteti koji spavaju mirni su i leže – efekt spavanja je mirnoća i ležanje
- entiteti koji su mrtvi mirni su, ne miču se, tj. leže – efekt smrti je mirnoća i ležanje.

Možemo reći kako su ove metafore kršćanski motivirane jer su zasnovane na činjenici da su odmor i spavanje privremeni, i stoga se smrt konceptualizira kao privremeni događaj jer se prema kršćanskom uvjerenju poslije prelazi u neki bolji svijet. Konceptualizacija koja povezuje smrt sa odmorom ili snom/spavanjem predstavlja eufemistički pristup konceptu smrti, kao tabu temi, uglavnom zato što ova asocijacija na kraju vodi ka poricanju smrti kao takve. To znači da umiruća osoba više nije mrtva, već je utonula u san. Kršćani koriste ovu metaforu da se utješe kada neko umre i da označe da se mrtvi odmaraju od zemaljskih obaveza. U pitanju je poricanje smrti, jer se pretpostavlja da se mrtva osoba negdje odmara ili da spava, i prestaje patiti (Fernández, 2006: 121 prema Georgijev 2018: 47).

U sva tri jezika možemo primijetiti poveznicu smrti sa snom, a to je vidljivo i u frazemima *заспивам вечен сън, вечен сон, zaspati (spavati, počinuti/ poživati) vječnim snom, snivati vječni san* te *затвори (заклопи, опули) очи, затвори (закрия, заклопя, опуля) очи, sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči* koji su ujedno i ekvivalenti. Slika zatvorenih očiju najproduktivnija je frazemska slika u ovoj skupini frazema. Poveznicu smrti s odmorom primjećujemo u frazemima koji sadrže sastavnicu *postelja* i *легло* (krevet) u bugarskom нпр. *лежа на смъртно легло, се наоѓа на смртна постела, biti na smrtnoj postelji*. U hrvatskom jeziku ima jedan dodatni frazem a to je *spavati s anđelima* koji u bugarskom i makedonskom jeziku nije prisutan. Motiv anđela zaštitnika spominje se i u Bibliji. Ovaj frazem je motiviran kršćanskim uvjerenjem da svaki čovjek ima svoga anđela čuvara, odnosno kada kažemo da netko *spava s anđelima* mislimo na to da je netko otišao na bolje mjesto te da se nalazi blizu svojih zaštitnika, što je vidljivo i iz sljedećeg citata iz Biblije.

'Jer je on dao svojim anđelima da se brinu za tebe; da te čuvaju na svim putevima tvojim. Na svojim rukama će te nositi: da se tvoja noga ne spotakne o kamen.' (Ps. 90,11-12).

6.2. Konceptualna metafora SMRT JE PUTOVANJE/ODLAZAK/SELIDBA

Kroz metaforu SMRT JE PUTOVANJE umiranje je koncipirano kao putovanje životnom stazom od polazne točke do kraja. Cjelokupan se život, u određenom smislu, promatra kao priprema za smrt, koja predstavlja prestanak odgovornosti osobe za oblikovanje vlastitog zemaljskog života i rada na dostizanju spasenja kroz milost božju (Braun, 2000: 84 prema Georgijev 2020: 47). Ovo uvjerenje osnova je metafore SMRT JE PUTOVANJE/ODLAZAK. Destinacija putovanja za kršćane je raj, nebo ili drugi svijet. Prema tome, umiranje se konceptualizira kao putovanje, odlazak na neku drugu destinaciju.

U bugarskom pronalazimo sljedeće primjere:

- *заминавам си / замина си от този (тоя) свят*
- *напусна света*
- *замина за другия свят*
- *отида (пресеља, отлетя) във вечността*
- *отида във вечните селения*
- *отиде на оня свят*
- *отивам / отида за бяла Бога (при свети Петър, при Аллаха)*

U makedonskom jeziku nalazimo primjere:

- *го напушти (остави) овој свет*
- *замина (исчезна) од овој свет*
- *отиде на другиот (оној) свет*
- *се пресели во другиот свет*
- *отиде (премина, се пресели) во вечноста*
- *се пресели од овој век на другиот*
- *му се оди од светот*
- *замина кај Бога*

U hrvatskom imamo primjere:

- *napustiti/napuštati ovaj svijet*
- *otići (preseliti se) na onaj (drugi) svijet*
- *otići Bogu na istinu (račun)*
- *preseliti se u vječnost*
- *otići na vječni počinak*
- *oprostiti se sa životom (svijetom)*
- *otići u vječni mir*
- *preseliti se u vječnost*
- *Bog je uzeo koga <k sebi>*
- *biti na odlasku*
- *ići (otići) Bogu na istinu*
- *ići (otići) Bogu na račun*
- *Gospod je koga pozvao k sebi*

Lakoff (1987: 275 prema Georgijev 2018: 48) navodi da kompleksni događaji imaju inicijalna stanja (izvor), sekvencu faza koje dolaze između (putanja) i konačno stanje (odredište). Tako se ljudski život karakterizira kao proces, i kao takav ograničen je shemom izvor–put–cilj, tako da se smatra da ima početnu točku, krajnju točku i vremenski period između. Unutar koncepta selidbe/putovanja život se poima kao polazište, odnosno stara adresa s koje se seli, a smrt se (ili novi život) poima kao nova adresa na koju se seli. Tako se uočavaju konceptualne metafore ŽIVOT JE POLAZIŠTE (*napustiti ovaj svijet, biti na odlasku, го напушти (остави) овој свет, замина (исчезна) од овој свет, заминавам си / замина си от този (тоя) свят, напусна света*) i SMRT/NOVI ŽIVOT JE ODREDIŠTE (CILJNA LOKACIJA) (*otići na drugi svijet, otići na onaj svijet, preseliti se na onaj svijet, preseliti se u vječnost, отиде на другиот (оној) свет, се пресели во другиот свет, отиде (премина, се пресели) во вечността, се пресели од овој век на другиот, замина за другия свят, отида (преселя, отлетя) във вечността, отида във вечните селения, отиде на она свят*). Uz kršćansko vjerovanje u život nakon ovoga veže se posebna skupina frazema koja ulazi u konceptualnu metaforu SMRT JE ODREDIŠTE, ali uz dodatni koncept susreta na odredištu. Taj susret uključuje ili pretke (one koji su se prije „odselili na novu lokaciju“) ili Boga sa svecima (koji pojedinca dočekuju na odredištu): *Bog je uzeo koga*

<k sebi>, ići (otići) Bogu na istinu, ići (otići) Bogu na račun, Gospod je koga pozvao k sebi, замина кај Бога, отивам / отида за бяла Бога (при свети Петър, при Аллаха). Primjeri *Bog je uzeo koga <k sebi>, Gospod je koga pozvao k sebi, замина кај Бога, отивам/отида за бяла Бога (при свети Петър, при Аллаха)* podrazumijevaju da Bog toliko cijeni čovjeka da ga poziva da mu se pridruži u „vječnoj slavi“. U okviru konceptualizacije smrti kao selidbe u kršćanskom kontekstu javlja se i izjednačavanje smrti s novim životom. Dakle, umiranjem se započinje život na novom mjestu, a kako je jedina slika o životu ona koju pojedinac ima preko ovog života, ta se slika preslikava i na život nakon smrti (Kružić 2013: 17)

6.3. Konceptualna metafora SMRT JE KRAJ

Lakoff i Turner (1989: 8) navode da je ova metafora aktivirana od strane metafore SMRT JE ODLAZAK NA KONAČNU DESTINACIJU, tj. SMRT JE POSLJEDNJE PUTOVANJE. Kako navodi Georgijev (2018: 49) iz ove perspektive, smrt je koncipirana kao posljednja faza našeg životnog vijeka, pomoću metafore SMRT JE KRAJ. Prolazak vremena na kraju će dovesti do smrti, pa se zbog toga javljaju metafore koje se fokusiraju na krajnju točku tog procesa, a možemo ih promatrati i kao vremenske metafore.

U bugarskom jeziku pronalazimo sljedeće izraze :

- *часовете (минутите) ми са преброени*
- *дойде ми часът*
- *вижда / види ми се краят*
- *към края съм*
- *броят ми се дните*
- *дните ми са прочетени (преброени)*

U makedonskom jeziku nalazimo primjere:

- *му бие последниот час*
- *на крајот е*
- *ги брои последните денови (дни)*

U hrvatskom jeziku su primjeri:

- *kucnuo je posljednji čas*
- *kuca komu zadnja ura*
- *dolazi komu (zadnji) smrtni čas*
- *biti pri kraju, blizu je kraj komu*
- *ispustiti posljednji dah*
- *odbrojeni su dani komu*
- *biti na pragu smrti*

Prema Georgijev (2018: 48) svaki put kad krenemo bilo gdje, postoji mjesto odakle krećemo, mjesto na kom će se završiti to kretanje, ali i niz usputnih lokacija koje povezuju početnu i krajnju točku kretanja. Pošto je već u prošlom poglavlju navedeno da se život može shvatiti kao proces s početnom i krajnjom točkom i vremenskim rasponom, na taj način, smrt se može koncipirati kao posljednji trenutak u našem vremenskom periodu, kroz metaforu SMRT JE KRAJ što je vidljivo u sljedećim frazemima: *kucnuo je posljednji čas, kuca komu zadnja ura, dolazi komu (zadnji) smrtni čas, му бие последниот час, на крајот е, часовете (минутите) ми са преброени, дојде ми часът, вижда / види ми се крајот, към края съм*. Važno je spomenuti i metaforu VRIJEME JE OGRANIČENO MATERIJALNO SREDSTVO u kojoj je konceptualno istaknut leksem dan kao vremenski odsječak i metonimija DIO ZA CJELINU (jedan dan predstavlja život) u frazemima *brojiti posljednje dane, izbrojeni (odbrojeni) su čiji dani, ги брои последните денови (дни), броят ми се дните, дните ми са прочетени (преброени)* što ukazuje na to da se naš život sastoji od određenog i konačnog broja jedinica (dana), te kada potrošimo sve dane, životu je kraj (Lakoff i Johnson 1980a: 457).

6.4. METONIMIJA

6.4.1. REZULTAT ZA UZROK / UZROK ZA REZULTAT

Prema Kružić, Tanacković Faletar (2019: 407) kada govorimo o metonimiji REZULTAT ZA UZROK, jasno je da je uzrok konceptualno nedostupan entitet koji se objašnjava pomoću onog dostupnog, posljedice. Zbog toga je zanimljiv i frazem *mirisati na tamjan* i *заханал съм тамяна*. Kađenje tamjanom je važan dio obreda u mnogim religijama. Tamjan ima važnu ulogu u bogoštovlju jer je cilj da duša dosegne više spiritualne razine te upravo zbog toga konceptualna metonimija REZULTAT ZA UZROK može se objasniti time što je smrt uzrok da se nekoga kadi tamjanom te je onaj koji miriši na tamjan mrtav čovjek. Isto tako možemo istaknuti i frazeme *мириса на гроб*, *мириша на земя*, *мириша на гроб* gdje miris groblja, odnosno zemlje upućuje na mrtve osobe.

6.4.2. MJESTO ZA STANJE

Konceptualna metonimija MJESTO ZA STANJE objašnjava da mjesto poput zemlje ili groba zapravo opisuje stanje smrti jer je upravo to mjesto posljednje ljudsko počivalište. Ovdje možemo navesti frazeme poput *biti blizu groba*, *položiti koga u grob*, *gledati u grob*, *biti jednom nogom u grobu*, *biti dva metra pod zemljom*, *otići pod zemlju*, *biti pod crnom zemljom*. Zatim bugarske frazeme *влизам / вляза в черната земя*, *единия крак в гроба*, *погледнал съм в гроба*, *над гроб съм надникнал*, *изкопавам гроба*, *вкарвам (изпращам, свалям) в гроба* te makedonske *влезе во црна земја*, *близу е до гробот*, *готов е за гроб*, *се наоѓа (стои) на работ од гробот*. Ljude se nakon smrti pokapa u zemlju te ona predstavlja mjesto gdje predajemo mrtvu osobu, a sastavnica crne boje izražava konačnost i neizbježnost smrti. U gore navedenim frazemima uočavamo da je stanje smrti, a mjesto grob te svi navedeni primjeri ostvaruju sinonimski odnos jer opisuju osobu koja je vrlo blizu smrti.

7. Frazemi sa sastavnicama koje se odnose na koncept smrti

U ovom poglavlju analizirat ćemo frazeme prema njihovim sastavnicama koje su vezane uz smrt i umiranje. Iako se neki od ovih frazema mogu povezati s gore navedenim konceptualnim metaforama u ovome radu odlučili smo da ih je zanimljivije promatrati po njihovim sastavnicama.

7.1. Frazemi sa sastavnicom *duša/duša*

Duša predstavlja središte mišljenja, htijenja i osjećanja, poima se kao samostalna bit u čovjeku ili kao savjest, važan filozofski pojam i jedna od ključnih kategorija u teologiji. Obično duša predstavlja osobnost u budnom stanju svijesti, a nakon smrti živi u novom egzistencijskom obličju u onostranosti.¹ Prema kršćanskome shvaćanju, u trenutku čovjekove smrti duša se odvaja od tijela i nastavlja živjeti, dok tijelo odlazi u grob i propada. U sva tri jezika prisutni su frazemi koji napominju odvajanje duše od tijela ili odlazak duše/duha.

U bugarskom jeziku pronašli smo sljedeće frazeme koje spadaju u ovu grupu:

- *от душа се отделям*
- *предавам душа*
- *боря се с душа*
- *изпускам душата си*
- *излезе ми душа*
- *предавам / предам Богу дух*
- *душата ми е дошла в (до) зъбите*
- *душата ми се е събрала в нокът*

U makedonskom jeziku pronašli smo sljedeće primjere:

- *испушти / испушта дух*

¹ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 30. 5. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16708>>

- *ја испушта душата*
- *му се гаси душата*
- *го раздели од душата*
- *душата ја загуби*
- *предаде / предава дух Господу*
- *душата му дојде под грло*
- *му дојде душата во носот*
- *душата му се доближи до носот*

U hrvatskom jeziku nalazimo primjere:

- *boriti se (dijeliti se, odijeliti se, rastati se) s dušom*
- *ispustiti dušu*
- *ostavila je duša koga*
- *predati dušu*
- *došla je duša pod grlo komu*
- *došla je duša u nos komu*
- *duša je (stoji, skupila se) u nosu komu*
- *dati (predati i sl.) Bogu dušu*
- *rastati se s dušom (životom)*

Frazemi *от душа се отделям, предавам душа, боря се с душа, испускам душата си, излезе ми душа, испушти / испушта дух, ја испушта душата, му се гаси душата, го раздели од душата, душата ја загуби, boriti se (dijeliti se, odijeliti se, rastati se) s dušom, ispustiti dušu, ostavila je duša koga, predati dušu* imaju značenje 'biti na smrti/na umoru, umirati'. Ovi su frazemi utemeljeni na vjerovanju u dualizam duše i tijela i trenutak smrti kao odvajanje duše od

tijela. Naravno, frazemi *предавам / предам Бозу дух, предаде / предава дух Господу, dati (predati i sl.) Bogu dušu* imaju isto značenje te su kršćanski motivirani zbog toga što se vjeruje da kada umremo naš duh, odnosno duša odlazi kod Boga. Kružić i Tanacković Faletar (2019: 404) objašnjavaju da je riječ o uvriježenoj kršćanskoj predodžbi o čovjeku koji svoje najveće dobro (život, ali i dušu, duh) predaje u ruke Bogu. Pozadinska slika frazema *došla je duša pod grlo komu, došla je duša u nos komu, duša je (stoji, skupila se) u nosu komu, душата му дојде под грло, му дојде душата во носот, душата му се доближи до носот, душата ми е дошла в (до) зъбите, душата ми се е събрала в нокът* motivirana je vjerovanjem da duša izlazi kroz usta i nos pa kada se približi tim dijelovima tijela znači da osobi predstoji skoro smrt. Za hrvatske frazeme iz ove skupine Opašić i Gregorović navode da ovi frazemi, više no što su eufemizmi, nose notu ironije, humora i podrugljivosti. Kao što se može uočiti, svi navedeni primjeri ostvaruju sinonimski odnos jer opisuju osobu koja je vrlo blizu smrti, ali razlog je teška bolest ili starost (2010: 58).

7.2. Frazemi sa sastavnicom *život/живот*

U dolje navedenim frazemima zapravo se govori o gubitku ovozemaljskog života, odnosno o prelasku iz života u smrt. U nekim primjerima život je personificiran što znači da mu se pridaju ljudske osobine.

U bugarskom smo pronašli sljedeće primjere sa sastavnicom život:

- *посягам на живота си*
- *процавам се с живота*
- *отдавам живота си*
- *животът ми виси на косъм*
- *борба на живот и смърт*

U makedonskom jeziku nalazimo primjere:

- *раксине/ раскинува со животот*
- *стави/ става (тура) крај на животот*
- *си го одзема животот*
- *го дава животот*

- *го става својот живот на коцка*
- *го скончи животот*
- *животот му бега од рацете*
- *животот му гасне*
- *животот му виси на конец*
- *му се скина животот*
- *отиде од животот*
- *си игра со животот*
- *се бие на живот и смрт*

U hrvatskom jeziku nabrojiti ćemo sljedeće primjere:

- *oduzeti sebi (si) život*
- *dati/ davati svoj život za koga, za što*
- *staviti/ stavljati život (glavu) na kocku*
- *igrati se sa životom*
- *stoji (stajalo je, stajat će, košta, koštalo je, koštat će) života koga što*
- *boriti se za goli život*
- *borba na život i smrt*
- *pitanje života i smrti*

U okviru konceptualizacije smrti kao selidbe nalazi se i konceptualna metafora ŽIVOT JE SUPUTNIK koja se u frazemima očituje na način da se pojedinac oprašta s dragom osobom koju više neće vidjeti. Ta je metafora vidljiva u hrvatskim frazemima *oprašati/oprostiti se sa životom*, *rastajati se sa životom*, bugarskom frazemu *процавам се с живота* te makedonskim frazemima *раксине/ раскинува со животот*, *отиде од животот*. Vidimo kako je ovdje život konceptualiziran kao osoba. Isto tako možemo reći kako je život u frazemima *igrati se sa životom* i *си игра со животот* personificiran zbog toga što se konceptualizira kao živo biće s kojim se možemo igrati. Frazemi *посягам на живота си*, *стави/ става (тура) крај на животот*, *си го одзема животот*, *го скончи животот*, *oduzeti sebi (si) život* upućuju na smrt koja je izvršena samoubojstvom, dok su frazemi poput *отдавам живота си*, *го дава животот*, *dati/ davati svoj život <za koga, za što>* njihova potpuna suprotnost jer upućuju na žrtvovanje vlastitog života za

nekoga. Kada govorimo o riskiranju svoga života zastupljeni su frazemi *животът ми виси на косъм, го става својот живот на коцка, животот му виси на конец, staviti/ stavljati život (glavu) na kocku*. Značenjski im je vrlo sličan i frazem *stoji (stajalo je, stajat će, košta, koštalo je, koštat će) života <koga što>* jer upućuje na to da je život dragocjen predmet kojeg ne treba riskirati. U primjerima *borba na život i smrt, boriti se za goli život, ce бие на живот и смрт, борба на живот и смрт* pozadinska slika stvarne borbe na život i smrt, najčešće prilikom ratnoga sukoba, utjecala je na njihova značenja. Pri tome se mogu odnositi na fizičku i psihičku borbu i na iznemoglost do koje ta borba dovodi, a može biti tjelesne i duševne prirode. Hrvatski frazem *pitanje života i smrti* može se podrazumijevati "pitanje opstanka, vrlo važno (egzistencijalno, sudbonosno) pitanje, kritična situacija". Naime, riječ je o situaciji koja je vrlo teška i u kojoj treba donijeti određenu odluku koja je toliko važna da se uspoređuje s bitnošću opstanka jer ne donese li se ispravna odluka posljedice mogu biti pogubne i lišiti čovjeka vjerojatno nekoga dobra u životu (Opašić, Gregorović 2010: 67). Makedonski frazemi u ovoj su skupini najekspresivniji, a to nam dokazuju još četiri dodatna frazema koji se ne mogu naći u bugarskom i hrvatskom jeziku npr. *животот му бега од рацете, животот му гасне, му се скина животот, отиде од животот*.

7.3. Frazemi sa somatskim sastavnicama *ruka/ръка/рака* i *glava/глава*

Somatski su frazemi oni kod kojih je barem jedna komponenta riječ koja naziva neki dio tijela. Somatska frazeologija zauzima važno mjesto u frazeološkom korpusu jezika. Upravo ovaj dio frazeologije pokazuje značajnu sličnost s frazeologijama drugih jezika, kako srodnih, tako i nesrodnih, budući da se u somatskim frazemima oslikava općeljudska praksa, višestoljetno iskustvo čovjeka u okolnom svijetu (Mojsejenko 2015: 410 prema Dugandžić 2019: 28). Stoga je ljudsko tijelo predmet proučavanja i brojnih istraživanja od najstarijih mitoloških sustava sve do danas (ibid). Među somatskim frazemima koji se značenjski mogu povezati sa smrću najviše je onih sa sastavnicama glava i ruka. Shvaćanje *glave* kao najvažnijeg dijela ljudskog tijela uočava se u mnogim kulturnim tradicijama. Kod većine naroda *glava* se shvaća kao svetinja, što se odražava u brojnim ritualima i vjerovanjima dok je *ruka* dio tijela kojim se čovjek služi za obavljanje potrebnih poslova. *Ruka* je najprije simbol djelatnosti, čovjekova rada, ali postaje

simbol autoriteta, vlasti, ljudskih odnosa i dr. Budući da u ovome radu govorimo o smrti istaknut ćemo frazeme koji su, naravno, povezani sa smrću, a sadrže lekseme *ruka* i *glava*.

U bugarskom smo pronašli primjere:

- *падат глави*
- *вдигам ръка на някого*

U makedonskom jeziku pronašli smo slijedeće primjere:

- *ја излага (изложува) главата*
- *глава ќе падне*
- *му ја растури (скриши) главата*
- *му ја смачка главата како на змија*
- *му ја скина главата*
- *му ја зеде главата*
- *му ја кутна (падна) главата*
- *дигне/дига (крене/крева) рака на себе*

U hrvatskom jeziku pronašli smo slijedeće primjere:

- *ode glava <komu>*
- *prosvirati glavu komu*
- *skratiti za glavu koga*
- *dignuti/dizati ruku na sebe*
- *poginuti (pasti, stradati) od čije ruke*

Budući da glava podrazumijeva „čovjekov vitalni dio tijela“ (Žic Fuchs i Vajs, 1998: 366 prema Opašić, Gregorović 2010: 60) te se zato metonimijskim prijenosom značenja pod glavom može podrazumijevati život. Riječ je o primjerice sljedećim frazemima: *падат глави*, *ја излага (изложува) главата*, *глава ќе падне*, *му ја растури (скриши) главата*, *му ја смачка главата како на змија*, *му ја скина главата*, *му ја зеде главата*, *му ја кутна (падна) главата*, *ode glava <komu>*, *prosvirati glavu komu*, *skratiti za glavu koga*. Može se uočiti da je svim frazemima zajedničko da opisuju stanje osobe koja se nalazi u životnoj opasnosti. Prema Opašić, Gregorović (2010: 61) mogući razlog tomu je neki svjestan čin kojim se osoba dovela u opasnost da izgubi

život, a s ciljem ostvarivanja vlastitih interesa. Frazemi sa sastavnicom ruka, primjerice: *вдигам рѣка на някого, дигне/дига (крене/крева) рака на себе, dignuti/dizati ruku na sebe, poginuti (pasti, stradati) od čije ruke* motivirani su vjerojatno time što dignuta ruka označava da zadavanje udarca, u ovom slučaju smrtnog udarca.

Za prikupljene somatske frazeme u sva tri jezika možemo utvrditi da se, za razliku od prethodnih, u većoj mjeri odnose na načine i razloge smrti. To može biti namjerna smrt (*dignuti ruku na sebe, ...*) ili izazivanje tuđe smrti (*skratiti za glavu koga*). U pozadini ovih frazema jest odrubljivanje glave kao način pogublivanja ljudi u prošlosti (Opašić, Gregorović, 2010: 62).

8. ZAKLJUČAK

Prema Silaški (2011: 111) jednaka konceptualizacija smrti u trima analiziranim jezicima „najvjerojatnije potječe iz činjenice da su metafore za smrt duboko ukorijenjene u našem fizičkom i tjelesnom iskustvu, koje je univerzalno”. Istovremeno, ono je i kulturno uvjetovano (npr. utjecaj kršćanstva). Metafore za smrt imaju jaku iskustvenu, ali i kulturnu potporu, pa se i lingvistički manifestiraju na slične načine što pokazuje univerzalan karakter tri jezika i tri kulture. U frazemima u bugarskom, makedonskom i hrvatskom jeziku identificirali smo dva obrasca: smrt kao pozitivno iskustvo koje slijedi nakon ovozemaljskog života i smrt kao negativno iskustvo, tj. kraj/završetak. Jedan dio frazema ova tri jezika odnosi se na metaforu SMRT JE SAN/ODMOR što možemo dovesti u vezu sa kršćanskom idejom da nakon ovozemaljskoga života slijede zasluženi odmor i mir, dok frazemi koji se odnose na metaforičke kategorije SMRT JE KRAJ pokazuju drugi način poimanja smrti – kao veliki gubitak.

U radu je analizirano ukupno 147 frazema, od kojih je 55 hrvatskih, 51 makedonskih te 41 bugarskih. Što se tiče bugarskih frazema, najviše ih je u skupini frazema sa sastavnicom *duša*. Od makedonskih frazema najveći broj bilježimo u skupini frazema sa sastavnicom *život*, a od hrvatskih frazema najveći ih je broj u skupini frazema konceptualne metafore SMRT JE PUTOVANJE/ODLAZAK/SELIDBA. Također, analizom pomoću mehanizama kognitivne lingvistike (konceptualne metafore i metonimije) utvrđeno je da je konceptualna metafora SMRT JE PUTOVANJE/ODLAZAK/SELIDBA najdominantnija u sva tri jezika te frazemi sa sastavnicom *duša* također spadaju u jedne od najbrojnijih.

Analiza korpusa ukazala je, također, na utjecaj kršćanstva na načine promišljanja o fenomenu smrti u sva tri jezika. S obzirom na to da sva tri naroda pripadaju europskoj zajednici i kršćanskoj tradiciji i kulturi, pokazuje da postoji univerzalni karakter metafora i metonimija koje smo pronašli u ova tri jezika. Razlike u frazemima ova tri jezika vrlo su male, točnije razlikuju se samo po tome što u nekom od jezika može biti dodatnih frazema koji nisu zastupljeni u onom drugom. To je također odraz utjecaja kulture na jezik pa tako vidimo da su u ove tri kulturne zajednice razlike minimalne.

9. LITERATURA

Bečeheli, Ivan. 2011. *Smrt – povijesni presjek teorija s naglaskom na sociološko-antropološku dimenziju*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/1821/> (pristupljeno 20.6.2021.)

Димитровски, Тодор, Ширилов, Ташко. 2003. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Т. 1, 2 и 3. Скопје: Огледало.

Dugandžić, Ana. 2019. *Somatski frazemi u hrvatskom i ukrajinskom jeziku*. Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu

Fink-Arsovski, Željka. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (u suautorstvu s E. Kržišnik, S. Ribarovom, T. Dunkovom, N. Kabanovom, I. Mironovom Blažinom, R. Trostinskom, A. Spagińskom Pruszak, I. Vidović Bolt, D. Sesar, M. Dobrikovom, M. Kursar). Zagreb: Knjigra

Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press

Fotimakhon Saidbakhramovna, Azizova. 2020. *Linguoculturological aspect of phraseological units as an object of translation*. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 1, ISSN 2056-5852

Georgijev, Ivana. 2018. *Metafore o smrti i umiranju u španskom i srpskom jeziku*. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 43(2), 181–194

Georgijev, Ivana, Maričić Mesarović, Sanja. 2019. *Tabu i interkulturalna kompetencija u nastavi stranog jezika: Tema smrti u nastavi španskog kao L2*. Методички видици 10(10):167

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16708>> (pristupljeno 20.6.2021.)

Калдиева-Захаријева, Стефана. 2013. *Българска лексикология и фразеология. Том 2*. Софија: Институт за български език

Kružić, Barbara, Lovrić, Marija, Maksimović, Tea. 2010. *Kratki pojmovnik kognitivne lingvistike*, Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis, Vol. 4 No. 4. Osijek: Filozofski fakultet

Kružić, Barbara, Tanacković Faletar, Goran. 2019. *Metafora, metonimija, frazem i eufemizam: o čemu govorimo kada govorimo o smrti?*. Jezikoslovlje, 391-418

- Kružić, Barbara. 2013. *Frazeološke jedinice i eufemizacija u svjetlu kognitivnolingvističkih teorija*. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište u Osijeku. <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffos:1217> (pristupljeno 20.6.2021.)
- Kuljić, Todor. 2013. *Dobra smrt – o evoluciji društvenoprihvatljivog načina umiranja*. Beograd. Srpski genealoški centar / Etnoantropološki problemi, 8 (1), 61–73
- Lakoff, George, Johnson, Mark. 1980a. *Conceptual Metaphor in Everyday Language*, *The Journal of Philosophy*, vol.77, no. 8, SAD; 453-486
- Lakoff, George, Johnson, Mark. 1980b. *Metaphors We Live By*, London: The University of Chicago Press
- Lakoff, George, Turner, Mark. 1989. *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press
- Макаријоска, Лиљана, Павлеска-Георгиева, Бисера. 2020. *Прилози за македонската фразеологија*. Скопје: Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“
- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*, Zagreb: Knjigra
- Нанова, Ани. 2005. *Фразеологичен синонимен речник на българският език*. София: Хейзъл
- Ничева, Кети. 1987. *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство
- Орашић, Маја, Gregorović Маја. 2011. *Smrt u hrvatskoj frazeologiji*, *Croatica et Slavonica Iadertina*, vol.6; br.6;
- Silaški, Nadežda. 2011. *Metaphors and euphemisms – the case of death and dying in English and Serbian*, U Novaković, J. (ur.) *Revue de Philologie*. Beograd: Филолошки факултет. Str. 101-114
- Вељановска, Катерина. 2006. *Фразеолошките изрази во македонскиот јазик*. Куманово: Македонска ризница
- Жерева, Марија 2013. *Евфемистичната функција на фразеологизмите в български език*. Diss. Slav.: Ling. XXX. Szeged, 57-64.